

ISTRSKO GOSPODARSTVO V LUČI RIŽANSKEGA ZBORA

Darja MIHELIC

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
e-mail: mihelic@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

Podoba poznoantične in zgodnj srednjeveške Istre se je tako glede naselbinske tradicije kot glede kulturne pokrajine močno razlikovala od notranjosti kasnejšega slovenskega prostora. Čeprav so se njeni oblastniki menjavali, so jo valovi novih ljudstev, ki so od vzhoda prodirala na ozemlje nekdanjega rimskega cesarstva, dotaknili v manjši meri kot slovenske notranjosti. Zapisi prve polovice 6. stoletja omenjajo Istro kot bogato pokrajino z ugodnim podnebjem, znana je bila po oljkarstvu, vinorodnosti, solinarstvu, živinoreji in pridelavi žita. Istra je kazala razvito naselbinsko kulturo, njena mesta so se ponašala z imenitnimi sakralnimi objekti.

Tako podobo Istre v mnogočem izpopolnjuje zapis o sodnem zboru v Rižanu na Koprskem iz leta 804. Njegovo bistvo je dogovor o sožitju istrskih mest in utrjenih krajev s cerkvenimi dostojanstveniki in z vojvodom Janezom kot predstavnikom nove fevdalne ureditve frankovske Istre. Sprte strani so na njem sklenile sporazum, ki je kot merodajne upošteval stare običaje. Zapis je v slovenski historiografiji znan predvsem zato, ker omenja načrtno kolonizacijo Slovanov na kmetijsko ozemlje v zaledju mest, ki so ga ta po tradiciji obvladovala in uživala. Nudi pa tudi vpogled v sočasno vlogo, življenje, gospodarstvo in družbo istrskih mest in njihovega zaledja, pri čemer poudarja pripadnost slednjega ožji mestni naselbini.

Ključne besede: gospodarska zgodovina, pisani viri, rižanski placit, etnogeneza, Istra, srednji vek

ECONOMIA ISTRIANA ALLA LUCE DEL PLACITO DI RISANO

SINTESI

L'Istria nella tarda antichità e nel primo Medioevo era molto diversa da quello che è poi divenuto il territorio sloveno, sia per quanto riguarda la tradizione del popolamento, sia per lo spazio culturale. Nonostante i dominatori si alternassero nel corso degli anni, le ondate di nuove popolazioni che da oriente arrivavano sul

territorio che era stato dell'impero romano non influivano molto sull'entroterra sloveno. I documenti della prima metà del VI secolo menzionano l'Istria e la descrivono come una terra ricca con un clima favorevole, questa terra è nota per l'olivicultura, per le sue vigne, le saline, l'allevamento di bestiame e per la produzione di grano. L'Istria aveva una cultura molto ricca, le sue città si vantavano con eccellenti costruzioni sacrali.

Questa immagine dell'Istria migliora per molti versi la documentazione dell'assemblea giuridica a Risano vicino a Capodistria nell'anno 804. Il suo punto centrale sta nell'accordo di coesistenza delle città istriane e delle fortezze con le autorità ecclesiastiche e con il duca Giovanni in qualità di rappresentante del nuovo assetto feudale dell'Istria sotto i Franchi. Le parti in causa hanno siglato un accordo che rispettava gli usi e i costumi antichi. Il documento è noto nella storiografia slovena soprattutto perché menziona la colonizzazione programmata degli Slavi sulle terre agricole nell'entroterra delle città, terre che secondo tradizione erano di loro proprietà. Il documento offre inoltre uno sguardo sul ruolo, sulla vita, l'economia e la società delle città istriane e del loro entroterra, e sottolinea l'appartenenza dell'entroterra alla popolazione cittadina.

Parole chiave: storia dell'economia, fonti scritte, placito riziano, etnogenesi, Istria, Medioevo

Namen prispevka

Dokument o skupščini, do katere je prišlo leta 804 v Rižanu na Koprskem,¹ je podatkovno izredno bogat. Predstavlja pravni postopek reševanja razmerja med kapitani istrskih mest in kastelov v vlogi zastopnikov istrskega ljudstva na eni ter gradeškim patriarhom, istrskimi škofi in frankovskim vojvodo Janezom na drugi strani. Ob tej priložnosti je prišlo do dogovora, ki je kot merodajne upošteval stare običaje. Zapis o rižanskem zboru nas seznanja takó s finesami zgodnjeresrednjeveške diplomacije kot tudi z vsebino in vlogo antičnih mestnih naselbin. Vsebuje podatke o družbeni strukturi prebivalstva istrskih mest in njihovega zaledja, o prodiranju frankovskega sistema zemljiških gospostev v Istro in o načrtnem naseljevanju Slovanov na kmetijsko ozemlje v zaledju istrskih mest, ki so ga ta po tradiciji obvladovala in

1 Zapis omenja, da je bila skupščina *in territorio Caprense, loco qui dicitur Riziano*: nominativ toponima je *Rizianum* ali Rižan; v historiografiji redno uporabljana ženska oblika imena Rižan a je **na-pačna**; objave: CDI, Anno 804; nova izdaja: N. 54; Gradivo II, št. 23; Udina (1932); Cessi (1942); Manaresi (1955); Petranović, Margetić, (1983–1984); isti, (1989); Rižanski zbor (1989); Krahwinkler (2004a); Krahwinkler (2004b).

uživala. V slovenski historiografiji se največkrat omenja prav v zvezi s slovansko kolonizacijo na primestno ozemlje. Zelo zgovoren – čeprav v ta namen v historiografiji redkeje uporabljan – pa je tudi v omembah istrskega gospodarstva. Glede njih je spontan in objektivni, takó da so ti podatki zanesljivi in jih smemo sprejeti za verodostojne.

Da bi prikazali povédnost dokumenta o rižanskem shodu za istrsko gospodarsko zgodovino, ga želimo **primerjati** s tozadevno povédnostjo drugih objavljenih klasičnih zgodovinskih pisnih virov iz 700-letnega (!) razdobja od leta 500 do 1200,² torej iz časa nekako 300 let pred in 400 let po nastanku zapisa o zboru v Rižanu.

Od objav virov so v raziskavi sistematično zajeti prvi štirje zvezki *Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku* Franca Kosa³ ter prvi in prva dva objavljena dokumenta drugega zvezka nove izdaje *Codice diplomatico Istriano* Pietra Kandlerja.⁴

Takó kot zapis o rižanskem zboru tudi zapisi, ki jih pritegujemo v primerjavo, razen redkih izjem niso imeli namena slikati gospodarstvo Istre, ampak je šlo pri njih največkrat za drugačne vsebine: za pisma ali naročila, za objave, politične pogodbe, pritožbe, rzsodbe, podelitve pravic in posesti, potrditve takih pravic ipd. V besedilih – ob peščici tistih, ki izhajajo iz gospodarskega poslovanja, tudi v zapisih o podelitvah oz. potrditvah posesti in z njimi povezanih prihodkov – je najti podatke, ki zadevajo istrsko gospodarstvo. Iz navedenih objav (od katerih Kosova **ni in extenso**, ampak vsebuje slovenske povzetke vsebin, ki jih dopolnjuje z izbranimi citati iz izvirkov,) sem izluščila drobce, ki se kakorkoli dotikajo gospodarstva Istre ali posameznih istrskih krajev. – Številne zaznamke o merah in denarnih enotah v prikazu opuščam. Enako puščam ob strani družbene značilnosti, čeprav zapisi nudijo bogate podatke tudi o njih.

Povédnost pisnih virov

Klasični zgodovinski pisni viri zgoraj opisanih vsebin so za večino vprašanj o gospodarski zgodovini Istre omejeno povédni. Omenjajo gospodarske panoge: lov, ribolov, solarstvo, raznovrstne kmetijske površine in pridelke, različno živino, nekatere obrtne dejavnosti in njihove proizvode. V njih najdemo namige na gostinstvo, nekaj značilnosti trgovskega udejstvovanja, denarnega poslovanja, kovništva ter prometa. Zapisi pa ne omogočajo opredmetene, materialne predstave teh dejavnosti:

2 To časovno ločnico sem izbrala zato, ker kasnejše obdobje v pisnih omembah istrskega gospodarstva v veliki meri zaznamujejo mestne komune, ki pomenijo novo ekonomsko in družbeno kategorijo. Vsebinska povédnost kasnejših zapisov zato ni več primerljiva.

3 Gradivo I–IV.

4 Pri navajanju omemb istrskega gospodarstva v zapisih se sklicujem na ti dve objavi virov, drugače – tudi novejši – objave citiranih izvirkov navajam le izjemoma.

kakšni so bili živina, pridelki, izdelki, plovila, zgradbe, kovanci? – Za ta gospodarski vidik bi bilo potrebno pritegniti arheologe in umetnostne zgodovinarje, ki se ukvarjajo z materialnimi preostanki življenja, lončenimi, kovinarskimi in drugimi obrtnimi izdelki, epigrafskimi zapisi, mozaičnimi upodobitvami, poslikavami ipd.⁵

Njihovih spoznanj se ne dotikam – to tem bolj, ker je tudi dokument o zboru v Rižanu, ki ga primerjalno pritegujemo v osvetlitev istrskega gospodarstva, "samo" klasični pisni zgodovinski vir z vsemi omejitvami za raziskavo materialnih vprašanj.

Na opisan način zbranih pisnih podatkov o gospodarstvu Istre ni malo, so pa dokaj fragmentarni in razdrobljeni. Podoba, ki jo nudijo, ni zaokrožena in celovita, ampak prej mozaična. Redki zapisi so vsebinsko polnejši in zgovornejši glede istrskega gospodarstva. Slika pa se z vključevanjem več in več drobnih – čeprav omejeno povednih – podatkov postopno izpopolnjuje.

Zapisi od leta 500 do 1200 o gospodarstvu Istre⁶

V splošnem veje iz pritegnjenih zapisov vtis, da je istrsko gospodarstvo še v prvi polovici 6. stoletja, v času *ostrogotske* oblasti v Italiji in Istri, kazalo naravnost idilično podobo.

Pretorijanski prefekt Senator Cassiodor iz Ravene v pismih in ukazih, zapisanih v imenu ostrogotskega kralja Vitigesja (536–540), v tridesetih letih 6. stoletja omenja, da je Istra bogata pokrajina z ugodnim toplim podnebjem, polna oljk, obdelanih žitnih polj, bogata z vinsko trto. Poetično pripoveduje, da v njej vsak sadež zori s trikratno rodovitnostjo. Istra je bila znana po obilju rib in ostrig (*ostrea*), ki so se razplajale v njenih morskih ribnikih. V morskih zalivih v obliki jezerc so bila kopališča, kjer so stregli morsk juho (*garismatia*). Blizu obale je vrsta čudovitih rodovitnih otokov varovala plovila (*naves*). Pokrajina je veljala za jedilno shrambo (*Campania*) in kraljevsko žitnico (*cella penaria*) Ravene. Ravenske ladje (*navigia, naves*) so oskrbovale svoje mesto z istrskim vinom, oljem in pšenico. Pokrajino so krasile bleščeče vile (*praetoria*) in palače (*fabricae*) (Gradivo I, št. 24, 25, 26; CDI, N. 16, 17, 18). V mestih so stale imenitne sakralne stavbe. Na mozaiku v apsidi Eufrazijeve bazilike v Poreču je ohranjen spominski zapis o čvrsti gradnji cerkve na temelju poganskega templja. Ravenski škof je dal pred sredo 6. stoletja v Pulju postaviti prelepo cerkev Matere Božje in jo okrasiti s kamnitimi okraski (*Aedificavitque ecclesiam ... mira pulcritudine et diversis ornavit lapidibus.*), kar kaže na razvito gradbeno obrt (CDI, N. 19; Gradivo I, št. 37; CDI, N. 21).

Poreška cerkev je uživala dajatve od zalednih vinogradov (*vinea*) in polj (*ager*), od poljskih pridelkov (*fruges terrae*) in živine (*animales*), prejemale je delež pridelka soli (*terciam partem de salinis*) na *insula Brivona*, delež ulova rib v Limskem kanalu

5 Prim.: Mihelič (2000).

6 Dokument o rižanskem zboru je iz tega sklopa izpuščen, ker je obravnavan ločeno.

(*terciam partem de piscatione ... de ripa Lemi*), delež dohodka od (žitnih) mlinov (*terciam partem de molendinis*) na vodah, imenovanih *Gradulae* (pri Mirni blizu Motovuna) (Gradivo I, št. 30; CDI, N. 20).⁷

Istro so leta 539 v vojni z Ostrogoti zavzeli *Bizantinci*. Razširjenje *Slovanov* v Istri okrog leta 600 je – sodeč po umanjkanju zapisov – povzročilo stagnacijo gospodarstva. Leta 788 so *Franki* osvojili Istro od Bizantincev. Prek alpsko-jadranskega prostora so prodirali še naprej na vzhod: proti Obrom in Hrvatom.

Kot frankovski vojskovodja se je v teh vojnah izkazal furlanski vojvoda Erik, ki je bil leta 799 ujet in ubit pri Trsatu pri Reki. Erikov prijatelj oglejski patriarh Pavlin je ob tem dogodku spesnil žalostinko. V njej poje, naj v Liburniji,⁸ kjer je Erika doletela smrt, zemlja več ne rodi rdečih cvetic in pšeničnega sadu (*flores nec tellus purpureos germinet, humus nec fructus triticeos*). Brest naj tam ne podpira več vinske trte in njenih kljročih popkov ter naj v svojih vejah več ne ziblje grozdja. Figa naj ima tam svoje mladike na suhem deblu. Tamošnji granatovec naj ne rodi več granatnih jabolk. V ježicah naj ne bo več kostanja (*Ulmus nec vitem gemmato cum pampino sustentet, uvas nec in ramis pendeat, frondeat ficus sicco semper stipite, ferat nec rubus mala granis Punica, primat irsutus nec globus castaneas, ...*; Gradivo I, št. 329). V tem zapisu, ki je sicer bogat s podatki o rastju in plodovih, ne gre za realistični prikaz, zato ga moramo upoštevati s pridržki.

Frankovska oblast je imela (tudi) v Istri za posledico uveljavitev frankovega sistema zemljiških gospostev s težiščem na kmetijstvu. Naselbinska tradicija v Istri pa se je ohranjala: istrska mesta so še več stoletij živela v simbiozi s kmetijskim zaledjem, ki so ga obvladovala. Le počasi so se razvijala v smeri avtonomnih srednjeveških mestnih držav, ki niso živele pretežno od kmetijstva in dejavnosti, povezanih z morjem (ribolov, solarstvo), ampak so v njih cveteli tudi obrt, trgovina, pomorstvo in kreditni posli.

Frankovski in kasneje njihovi nasledniki, *nemški* vladarji, so v Istri (zlasti cerkvenim) prejemnikom na veliko podeljevali – njihovi nasledniki pa potrjevali – dele istrskega ozemlja z imunitetnimi pravicami, vsemi prituklinami, pravice do dajatev od obdelane zemlje in živine, do pašnikov, gozdov, lova, voda, lovišč rib, mlinov, poti, mitnin, kasneje tudi trgov in kovnic. Take podelitve (oz. potrditve podelitev), ki so jih prejemniki smeli podeljevati naprej, so imele ustaljeno besedišče, ki je vključevalo široko pahljačo bonitet gospodarskega značaja. Šlo je npr. za "posest nad ozemlji, hišami, dvori, pustotami, potmi, utrdbami, jarki, ribniki, vodami in vodnimi tokovi, otoki, pristanišči (*portus*), vinogradi (*vinetum*), oljčnimi nasadi (*olivetum*), mlini (*molendinum*), ribiškimi lovišči (*piscatio*), gozdovi (*silva*; tudi *foresta*: Gradivo III, št. 104), lovišči (*venatio*), drevesnimi nasadi (*arbustum*),

7 Listina sicer ni pristna, bila pa je sestavljena na podlagi izvirne predloge v prvih desetletjih 13. stoletja. Benussi (1891) časovno umešča akt donacije v karolinško dobo.

8 Severni del Liburnije je segal v Istro.

vrbovjem (*salictum*), nad kraji, poraslimi s šašem (*carectum*) in gozdom (*saltus*), nad močvirji (*palus*), solinami (*salina*), travniki (*pratium*), pašniki (*pascuus*), skalovji (*rupes*), hribovitimi kraji (*rupinum*), planinami (*alpes*), griči (*collis*), gorami (*mons*), ravnici (*planicies*), obdelanimi in neobdelanimi njivami (*campus /in/cultus*), kmetijami (*mancipium*) ...", ali za podelitev "obdelanega in neobdelanega sveta, travnikov, vinogradov, pašnikov, gozdov, drevesnic (*stall/ar/ius*), polj, sadnih in nesadnih dreves, pravico do trave (*herbaticum*), pustot, voda, vodotokov, mlinov, ribolovnih območij, pristanišč (*portus*), mitnin (*toloneum*), pobrežnin (*rippaticum*), glob (*districtio*), kolekt (*collecta*), premičnin in nepremičnin" (CDI, N. 79; Gradivo II, št. 442, 493).⁹

V tovrstnih primerih je besedilo bolj kot dobesedno podelitev vsake omenjene bonitete (gospodarskega značaja) skušalo poudariti, da podelitev zadeva celoto vseh pravic, dobrin in koristi določenega ozemlja.

Konkretnije in stvarneje slikajo istrsko gospodarstvo (zelo redki) zapisi, ki izhajajo neposredno iz gospodarskega poslovanja: naštevajo prihodke, ki jih morajo upravičencu plačati prebivalci posesti pod njegovo pristojnostjo. Prebivalci vasi Sv. Salvator so dolgovali poreški cerkvi letno dajatev od vsake kmetije, kmečkega dvorca, vrta, na hišo: dva piščanca (*binos pullos*), od para volov (*de bovis ... binos*) modij pšenice (*frumentum*) in ječmena (*ordeum*), snop sena (*fascium de faeno*) in koncij vina (*congius de vino*). Za čredo 40 glav drobnice (*quarnarium de pecoribus*) je bilo treba letno oddati jagnje (*agnellum*). Arimani so dajali deset hlebcev kruha (*panis*), koncij vina in jagnje, imeli so konja (*cavallus*) in z njim spremljali poreškega škofa. Drugi tukajšnji prebivalci so dolgovali dajatev od zemlje (*terra-ticum*): letno 40 hlebcev kruha, štiri koncije vina, tri živali (*carnale*) in šest modijev ječmena (CDI, N. 89).

Istrski mejni grof in meranski vojvoda Bertold je poreškemu škofu v njegovem sporu s poreško komuno prisodil žitne četrtine (*quarte de furmentum*), vsak dvajseti koncij vina (*de vino vigesimum congius*), za pašnino živine (*pro pascuis animalium*) pa vse mlečnine drobnice (*lacticinium pecorum*); kdor je imel 40 glav drobnice, je letno plačal enoletnega koštrunčka (*castratum unius anni*) (CDI, N. 186).

Poreški škof je podaril samostanu arhangela sv. Mihaela pri Pulju samostan sv. Kasijana s prituklinami: hišami (*domus*), vinogradi (*vinea*), vrtovi (*ortus*), travniki (*pratium*) in drugimi zemljišči (*finium*) s pašnimi pravicami (*pascuum*) za živino in svinje (*porcus*), z gozdovi (*silva*), žirmino (*glandaticum*), pravico do sečnje (*capulus*) in drugimi dohodki. V zameno si je izgovoril letno dajatev v naravi: pet triletnih debelih koštrunov (*arietes triennes pingues, et non genitalia habentes*), pet spoštovanja vrednih hlebcev kruha (*honorabiles panes*), pet modijev bele moke (*farinula alba*) in pet modijev izbranega vina (*vinum electum*) (CDI, N. 91).

⁹ Podobno: Gradivo II, št. 376; Gradivo III, št. 31, 104; CDI, N. 69, 78, 80, 82, 97, 102, 105, 119, 130, 141, 160; MGH (1978), št. 93, 187.

Že od druge polovice 9. stoletja so si *Benetke* prizadevale okrepiti svoj vpliv v Istri. V ta namen so sklepale številne pogodbe. Njihov vpliv se je okrepil v prvi polovici 10. stoletja in potem ni več zamrl, spodbudil pa je oživljanje in razcvet nekmetijskih dejavnosti.

V zapisih omenjene gospodarske panoge

V darovnicah se kot predmet podelitev pojavljajo pravice do lova (*venacio, venatio*; CDI, N. 64, 66 /nepristna listina/, 69, 79, 97, 102, 105, 130, 160; MGH /1978/, št. 187), ribolovna območja (*piscatio, peschiera*) in ribolovne pravice. Za bogato ribiško lovišče je veljal zlasti Lijski kanal, kjer se je uveljavil ribolov z vršami (*nassae in piscariis de Lemo*), izpričan v začetku 13. stoletja (Gradivo IV, št. 920; CDI, N. 189). Morje je ob ribolovu (*captio piscium*; CDI, N. 62) nudilo tudi možnost pridobivanja soli. V darovnicah srečamo omembe solin (*salina*; Gradivo I, št. 30; CDI, N. 20,¹⁰ 79).

Od poljedelskih površin in kultur zapisi največkrat omenjajo vinograde, vinsko trto in vino, od poljščin obdelane in neobdelane njive (*campus, ager*), žito (pšenico, ječmen, proso /Gradivo IV, št. 284/) in sočivje (Gradivo IV, št. 209, 284; CDI, N. 137), nasade drevja, sadna drevesa (*pomus, arbor fructifera*; CDI, N. 126; Schumi /1882/3/, št. 146), zlasti oljke in njihove nasade ter olive (Gradivo II, št. 137; CDI, N. 59) in olje, občasno orehe (*cyrus, nux*; CDI, N. 180, 98), kostanje (Gradivo I, št. 329; CDI, N. 180), fige in granatovce (Gradivo I, št. 329); včasih se omenjajo tudi vrtovi (*ortus, ortale*; CDI, N. 87, 89, 91, 131). Od poljskih opravil naletimo na krčenje vinograda (/a/edificare vineam; CDI, N. 163, 179), na sejanje (*sacio*; CDI, N. 119) ter na oranje oz. obdelovanje zemlje in polj (*campi araticii, terra aratoria, terram laborariam excoluere*; Gradivo I, št. 30; CDI, N. 20,¹¹ 119, 130).

Neobdelan svet v Istri so pokrivali travniki, pašniki, drevesnice, drevje (*arbores*; CDI, N. 58, 100, 106, 122, 126, 180), gozdovi; omenjajo se travarina (*herbaticum*; Gradivo I, št. 284; Gradivo II, št. 111, 251, 442; Gradivo III, št. 104; CDI, N. 48, 63), oddaja dajatve v senu (*faenum*; CDI, N. 89), žirna (*esc/h/aticum*; Gradivo III, št. 31, 104, *glandaticum* – dajatev od hrastovega plodu), vrbovje (*salectum*), sečnja lesa (*capulum, capulare, lignamen facere, praecisio lignorum*; CDI, N. 58 /v Furlaniji/, 62, 91, 160; Gradivo II, št. 124, 476 /obakrat v Furlaniji/) in pustote.

Tam se je pasla (*pascere, pascolare, pabulare, pascuum, pabulacio, pabulaticum, pabulum*; CDI, N. 58, 62, 64, 91, 160, 173, 186; Gradivo III, št. 31) živina (*animalia*) oz. črede živine ali štirinožcev (*armenta aut aliqua quadrupedia*; CDI, N. 160). Od teh zapisi priložnostno omenjajo konje (*cavallus, equus*), kobile (*equa*;

¹⁰ Prim. op. 7.

¹¹ Prim. op. 7.

Gradivo II, št. 429, 476; CDI, N. 160) in njih črede (*greges equarum*; CDI, N. 58), vole (*bos*; CDI, N. 89, 173, 178) in tovorno živino (*iumentum*; Schumi /1882/3/, št. 16), čuvaja osla (*asinarius*; Gradivo II, št. 480; CDI, N. 83), (udomačene) svinje (*porcus /indomitus/*) in njih črede (*greges porcorum indomitorum*; CDI, N. 58), dele prašičev kot dajatev (*spatula porci*; CDI, N. 154, 157), odojke (*porcus unius anni*; CDI, N. 154, 157), drobnico (*pecus*), od slednje čredo 40 glav (*quarnarium pecorum*; CDI, N. 89, 186), jagnjeta (*agnus, agnellus*; CDI, N. 89, 154, 157), (mlade) ovne (*aries /unius anni/*; Gradivo IV, št. 283; CDI, N. 154, 157) in koštrun(čk)e (*arietes ... non genitalia habentes, castratus unius anni*; CDI, N. 91, 186), ovčje mlečnine (*lacticinium pecorum*; CDI, N. 186), sirnine (*casaria pecudum*) in volno (*lana*; CDI, N. 173), pravico do paše drobnice (*herbaria pecorum*; Gradivo II, št. 499; CDI, N. 85), do svinjske paše (*glandaticum porcorum*). Darovnice so vsebovale tudi dovoljenja do napajanja (*adaquare, potare*) živine (Gradivo III, št. 31; CDI, N. 173) v morju in močvirjih (*palus*).

Letne dajatve poreški cerkvi so obsegale tudi perjad, piščance ali putke (*pullus*; CDI, N. 89) in kunce (*cuniculus*; CDI, N. 178). Oglejski patriarh je za podelitev fevda koprskemu plemenitašu izgovoril zase in za novigrajsko škofijo po pet liber mire in prav toliko dvostenjskih sveč iz belega voska (*libras quinque mire et totidem cere albe in dopleriis laboratis*) na leto (Gradivo IV, št. 12; Schumi /1882/3/, št. 68), kar namiguje na obstoj čebelarstva.

Od nekmetijskih dejavnosti v zapisih pogrešamo omembe domačih obrti, ki so nedvomno obstojale, a o njih ni zaznamkov: npr. lončarstvo in kovaštvo. Na domačo tekstilno obrt kaže obveza oddaje ovčje volne. Pogosto se omenjajo (žitni) mlini (Gradivo II, št. 376, 440, 442, 449, 493; CDI, N. 69, 78, 79, 97, 102, 105, 178; MGH /1978/, št. 93, 187), včasih tudi s podrobnejšimi lokacijami ali imeni: na vodah *Gradule* pri Mirni blizu Motovuna (Gradivo I, št. 30; CDI, N. 20),¹² po Motovunskem močvirju (*palus Montonae*; na območju Motovuna so se vrteli mlini v dolini *Todenara*,¹³ mlin *de Baptizano* in mlin *de Medio, quod dicitur de Curte*; Gradivo IV, št. 920; CDI, N. 189), mlin *Regiani* (Gradivo III, št. 66), mlin poleg Buzeta (*quoddam molendinum juxta castrum nostrum Pinguentum*; Gradivo IV, št. 87; CDI, N. 128), v Limskem kanalu (*quoddam molendinum ... in Laimis situm; duas molas in Leima sitas*; Gradivo IV, št. 87, 129, 920; CDI, N. 128, 189). Dajatve so tu in tam obsegale oddajo bele moke (*farinula alba*; CDI, N. 91) in kruha (*panis*; CDI, N. 89, 91). Ob bok podatkom o gradbeništvu in imenitnih sakralnih in laičnih objektih zgodnjega srednjega veka sodi omemba, da je leta 1158 poreški škof izročil poreškim meščanom, duhovniku učitelju Albinu, pisarju gospodu Rotiju, gastaldu Omodeu in zidarskemu mojstru (*magister muratorius*) Waltramu posest porušene cerkve sv. Tomaža (kasnejšega sv. Frančiška) s prihodki, da bi jo popravili in uredili (*restaurare*,

¹² Prim. op. 7.

¹³ P. Kandler razbira toponim *Todenara* za *Todenaza*.

aptare; CDI, N. 144). O preprostejših gradnjah govori zapis, da so prebivalci Castiglioneja pri Poreču smeli po lastni volji postopati s hišami (*casa*), ki so jih zgradili (*edificare*) in v njih živeli (CDI, N. 163). Z gradbeništvom je povezana tudi omemba kamnoloma pri Sosljanu (*carraria, que vadit ad portum de Sistigliano*; Gradivo IV, št. 148; CDI, N. 133), ki pa je sicer zunaj Istre.

V zapisih se pojavljajo tudi različna prenočišča in gostišča, ki jih označujejo večpomenske besede *sinochagium* (Gradivo I, št. 156), *xenodochium* (Gradivo II, št. 17, 111, 251; CDI, N. 49, 53, 63), *senodochium* (CDI, N. 50), *sinodochium* (Gradivo III, št. 104) ter *hospitium* (Gradivo IV, št. 536; CDI, N. 153; De Franceschi /1924/, št. 2), ki pomenijo gostišče, hiralnico oz. sirotišnico ali bolnišnico.

Trgovina kljub nazadovanju v zgodnjem srednjem veku tudi v tem razdobju ni povsem zamrla; gradeški patriarh si je pri Karlu Velikem izgovoril oprostitev mitnine, tržnine, trgovske in prometne takse (*teloneum, siliquaticum, laudaticum, cispaticum*) od tovara za svoje štiri barke (*naves*), s katerimi je trgoval (Gradivo II, št. 18; CDI, N. 55). Istrani so imeli navado pobirati mitnino, pobrežnino in prehodnino (*t/h/eloneum, t/h/oloneum, telonarium, curatura, telonarium, rip/p/aticum, transitura*) v pristaniščih in ob rekah (Gradivo II, št. 124, 394, 429, 440, 442, 462, 476, 493; Gradivo III, št. 104; Gradivo IV, št. 829; CDI, N. 58, 64, 73, 78, 81, 105, 160; MGH /1978/, št. 93, 187). Te takse se neredko omenjajo v podelitvah in dogovorih. Sporazumi frankovskih in nemških vladarjev in Benečanov so zadevali tudi trgovanje (*negocia/re/, emere aliqua, per loca et flumina peragere negocia*; CDI, N. 64, 81; Gradivo II, št. 124, 429, 462, 476).

V trgovino so posegali tudi cerkveni gospodje, ki so pri poslovanju včasih pozabili na krščansko načelnost in zatisnili oči pri poreklu plačila. Takó smemo razumeti obljubo škofov njegovega območja beneškemu dožu (971), da ne bodo več dobavljali (drugoverskim) Saracenom orožje in les (za ladje: *mittere vel deferre ad terras seu loca Saracenorum arma, ferrum, lignamina*; Gradivo II, št. 439).

Trgovina s sužnji še ni bila izkoreninjena: beneški dož je (960) prepovedal, da bi kdo kupoval in prodajal sužnje (*mancipium*) ali dajal denar prekupčevalcem za to (Gradivo II, št. 406; CDI, N. 76).

Na razmah trgovskega in denarnega poslovanja kažejo omembe denarnih obveznosti, (pravice do) trgov in kovanja denarja (*mercatum, merkatum, moneta*; Gradivo III, št. 251; CDI, N. 105, 160; MGH /1978/, št. 187).

Istra je vzdrževala prometne pomorske povezave z drugo obalo Jadrana. Ravenske ladje so z istrskimi pridelki oskrbovale svoje mesto. Gradeški patriarh je imel lastna plovila, ki jih je frankovski vladar osvobodil prometnih taks. Pomen pomorstva in pomorske trgovine razkrivajo (opisane) podelitve pravic do pristanišč, mitnin, pobrežnin ipd.

Istrani so uporabljali ladje tudi v vojne in obrambne namene. Po dogovoru iz tridesetih let 10. stoletja (Gradivo II, št. 381; CDI, N. 71) naj istrske ladje (*naves*) ne

bi prišle navzkriž z beneškimi. Puljčani so leta 1145 sklenili z Benečani dogovor, po katerem naj bi po potrebi na svoje stroške za službo Benetkam na petnajst beneških opremili eno lastno galejo (*unam galeam cum omni suo apparatu*). Če je ne bi imeli, bi opremili eno beneško in na njej službovali po Jadranu od Dubrovnika do Benetk in od tod do Ancone. Če bi v morje med Puljem in Benetkami priplula kaka gusarska ladja z zlimi nameni do Benetk, bi se ji Puljčani zoperstavili z lastnimi plovili (*navis*). Benečani bi v primeru pomorskega obleganja priskočili Puljčanom na pomoč s svojim ladjevjem (*navigium*) (CDI, N. 136). Tudi Koprčani in Izolani so Benetkam na območju severno od Dubrovnika in Ancone po potrebi dolgovali službo na eni od petnajstih natovorjenih beneških galej (*galea sarcinata*), ki so jo morali oborožiti na lastne stroške (Gradivo IV, št. 209; CDI, N. 137). Že pet let kasneje je dož nad nekatera istrska mesta, ki so se predajala gusarstvu (*marinis latrociniiis deditas*), poslal oborožene galeje in si vnovič zagotovil njihovo zvestobo (Gradivo IV, št. 283; CDI, N. 143). Piran je leta 1192 sklenil sporazum s Splitom in obljubil mir Splitčanom, ki bi pripluli vanj s plovili (*navigium*), galejami ali šajkami (*saicta*) (Gradivo IV, št. 800; CDI, N. 182).

Zapisi včasih omenjajo tudi potovanja po kopnem in rekah (Gradivo II, št. 476).

V podatkih o trgovanju se v pregledanih zapisih med istrskimi mesti odlikuje zlasti Koper. Tam so bile prodajalne (*staciones*) za trgovanje na drobno. Pravico do njih je v drugi polovici 12. stoletja užival gradeški patriarh (Gradivo IV, št. 630; CDI, N. 166). Največji met se je Koprju posrečil leta 1182, ko si je od Benetk za 29 let izgovoril pravico monopolnega pristanišča za sol (*portus salis*) med Gradežem in Puljem. Beneški dož je Koprčanom za straženje obrežja namenil posebno galejo (Gradivo IV, št. 656; Minotto /1891/, 17–18).

Gospodarstvo v zapisu o zboru v Rižanu

Kaj more k podobi Istre, pridobljeni iz množice (prek sto) zapisov, dodati imenitni dokument iz leta 804 o skupščini v Rižanu na Koprskem? – Njegovo bistvo je dogovor o sožitju istrskih mest in utrjenih krajev s cerkvenimi dostojanstveniki in z vojvodom Janezom kot predstavnikom nove fevdalne ureditve frankovske Istre, nehoté pa nudi tudi vpogled v nekdanjo vlogo, življenje, gospodarstvo in družbo istrskih mest in njihovega zaledja, pri čemer poudarja pripadnost slednjega ožji mestni naselbini.

V odlomku, ki opisuje razmerje Istranov do *gradeškega patriarha Fortunata*, se omenja paša živine: kjer se pasejo črede Istranov, se smejo brez odškodnine pasti tudi patriarhove (*Peculia autem uestra domnica ubicumque nostra pabulant ibique et uestra paschant ...*).

V pritožbah Istranov zoper *škofe* se omenjajo številne kmetijske kulture v primestnem zaledju: vinogradi (*vinea*), najeta cerkvena zemljišča (njive?: *terra eccle-*

siae). Omemba pravice do trave za živino (*herbaticum*) daje sklepati na travnate površine, pravica do žirvine (*glandaticum*) pa na pašo svinj v hrastovih gozdovih. Od gospodarskih panog, od katerih so živeli Istrani, v tem sklopu pritožb poleg kmetijstva vzbuja pozornost ribolov. Istrski zastopniki so na skupščini izpovedali, da si ne upajo več ribariti, ker jih škofijski ljudje pretepajo z gorjačami in jim trgajo mreže. Zapis o rižanskem zboru vsebuje prvo omembo ribarjenja (*piscare*) z mrežami (*retum*) na vzhodni obali Jadrana v pisnem zgodovinskem viru.

Vojvodu Janezu so Istrani očitali, da si je prisvojil denarne dajatve, ki so nekoč pripadale vladarju (cesarju). Prilastil si je vasi, posestva in hiše z vinogradi (*vinea*), zemljišči (njivami?: *terra*), oljčnimi nasadi (*oliuetum*) in stiskalnicami (*torculum*). V novigrajskem okolišu se je polastil prej državnega ribolova (*piscatio*), bogatega pridelka olja (*oleum*) in vina (*vinum*), žita (*granum*) in kostanjev (*castanea*). Mestom je vzel hrastove gozdove (*silva*), kjer so prej meščani dobivali travo in žir. Prilastil si je primestno neobdelano zemljo (*confines*).

V hiše in vrtove (*ortora*) meščanov je naselil tujce. V zaledje mest je poslal Slovane, ki so tam začeli orati primestno zemljo in krčevine (*arant nostras terras et nostras runcoras*), kositi travnike (*segant nostras pradas*) in pasti po pašnikih (*pascunt nostra pascua*), meščanom pa so kradli vole (*bos*) in konje (*caballus*). Mesta so jim morala tri leta dajati cerkvene desetine (*Per tres uero annos illas decimas quas ad sanctam ecclesiam dare debuimus ad paganos Scavos eas dedimus ...*).

Meščani so morali po novem oddajati hrano za vojake in njih konje (*foderum*), hraniti pse (*canes pauere*), delati tlako na dvoru in po vinogradih, žgati apno (*calcarias facere*), postavljati hiše (*casas aedificare*), delati opeko (*tegorias facere*), dajati dajatve od volov, od ovac (*ouis*) drobnico in jagnjeta (*peccora et agnos*), tovoriti (*thraere saumas*) s konji in opravljati naročene plovbe (*ambulare nauigio*) na Beneško, v Raveno in Dalmacijo ter po rekah – in to ne le za vojvodo Janeza, ampak tudi za njegove hčere in zeta, ki so si gradili palače (*aedificant sibi pallacias*).

Poleg kultur in gospodarskih strok, omenjenih v pritožbi proti škofom, se tu konkretno omenjajo še neobdelan svet, gozdovi, pašniki, travniki, krčevine, kostanj, žito, oljčni nasadi in stiskalnice, vrtovi, od živinoreje pa reja volov, konj in drobnice (ovac, jagnjet) ter domačih ljubljencev – psov. Zanimiva je omemba žganja apna in izdelave opeke za gradbene namene. Med obveznostmi meščanov naletimo na omembo gradnje hiš, tovorjenje (po kopnem) in plovbo. Janez in njegovi sorodniki so si za svoje potrebe dali graditi imenitna bivališča.

Vojvoda Janez se je v zagovoru opravičil, češ da je bil glede gozdov in pašnikov prepričan, da so javna last. Glede dajatev od ovac je pristal na upoštevanje starih običajev. Izrazil je pripravljenost, da opusti zahteve po brodarjenju in drugih delovnih obveznostih, ki jih je prej nalagal meščanom. Slovani, ki so povzročali škodo na primestnih poljih, gozdovih, krčevinah ali drugod, naj bi odšli v take kraje, kjer mestom ne bi škodili, bi pa koristili državi. Janez je jamčil, da bo spoštoval sklepe

skupščine glede davščin, pravice do paše prašičev in živine, delovnih obveznosti, dajatev, glede Slovanov, tlake in brodarjenja.

Sklep

Pretres podatkov, ki v zapisu o rižanski skupščini zadevajo različne gospodarske dejavnosti, kaže, da to besedilo samo zase vsebuje in posreduje večino podatkov o panogah istrskega gospodarstva, ki smo jih v prvem delu prispevka izluščili iz prek sto zgodnejših in kasnejših zapisov. V njem so zaznamki o ribolovu, živinoreji, poljedelstvu, obrti, prometu in denarnem poslovanju, ni pa omemb lova, solarstva, gostinstva in trgovine.

Primerjava drobnih podatkov o posameznih gospodarskih dejavnostih kaže, da zapis o rižanskem zboru sicer zaostaja za zbirom, ki smo ga uspeli napaberkovati iz skupka drugih v primerjavo pritegnjenih zapisov; po drugi strani pa podatke iz njih mestoma dopolnjuje z omembami konkretnih načinov obdelave tal (košnja), z omembo psa, oljčnih stiskalnic, žganja apna in izdelave opeke.

Izredno dragocen in poučen je v besedilu zlasti podatek o cerkvenih desetinah, ki so jih morali istrski meščani izročati novim slovanskim naseljencem v mestnem zaledju. V njem se skriva odgovor na vprašanje, kako so mogli kolonisti preživeti v prvih letih po naselitvi, preden je zemlja, ki so jo izkrčili, obrodila in jih nahranila. V tem pogledu nudi dokument o rižanskem zboru pojasnilo za enega ključnih vprašanj o načinu izvajanja (zgodnje)srednjeveške agrarne kolonizacije.

Tabela 1: Primerjava omemb istrskega gospodarstva
Table 1: Comparison of Records On the Istrian Economy

ZAPISI OD LETA 500 DO LETA 1200			ZAPIS O RIŽANSKEM ZBORU		
lov			lov		
omenjen			omenjen		
ribolov			ribolov		
omenjen	ulov:	način:	omenjen		način:
• ribiška lovišča	• ribe, školjke	• vrše			• mreže
solarstvo			solarstvo		
omenjeno	lokacija: <i>insula Brivona</i>				
• soline					
živinoreja			živinoreja		
omenjena	vrste:		omenjena	vrste:	
	• konji, kobile, voli, tovorna živina, osli, (udomačene) svinje, odojki, drobnica (ovni, koštrun/čk/i, jagnjeta), kunci; piščanci; mlečnine, sirnine, volna; (čebelji) vosek			• konji, voli, svinjska paša, drobnica (ovce, jagnjeta); psi	

ZAPISI OD LETA 500 DO LETA 1200		ZAPIS O RIŽANSKEM ZBORU	
poljedelstvo		poljedelstvo	
površine: • pustote • gozdovi; sečnja • drevesnice • paša, pašniki, travniki • polja; sejanje, oranje • vinogradi; obdelava • drevesni nasadi, sadno drevje • vrtovi	kulture: • nesadno drevje, hrastov žir, vrbovje, bresti • trava, seno • žito, pšenica, ječmen, proso, sočivje • grozdje, vino • oljčni nasadi, oljke, olive, orehi, kostanji, fige, granatovci	površine: • neobdelana zemlja • gozdovi • paša, pašniki, travniki; košnja • krčevine • obdelana zemljišča (polja?); oranje • vinogradi • sadno drevje • vrtovi	kulture: • hrastov žir • trava, seno • žito • vino • oljčni nasadi, olje, kostanji
obrt		obrt	
vrste: • prehrabena • tekstilna? • gradbena	proizvodna sredstva, izdelki: • mlini (blizu Motovuna, Buzeta, v Limeskem kanalu); kruh, moka • ovčja volna • vile, palače, cerkve; gradnja, popravilo stavb; zidar; kamnolom (blizu, a zunaj Istre)	vrste: • prehrabena • gradbena	proizvodna sredstva, izdelki: • stiskalnice za olje • žganje apna, opekarstvo, gradnja hiš, palač
gostinstvo		gostinstvo	
pojavi: • gostilne • gostišča • kopališča	ponudba: • ribja juha • prenočišče		
trgovina		trgovina	
omenjena	pojavi: • trg • prodajalne • dajatve (tržnina, trgovska taksa, mitnina, prometna taksa, pobrežnina, prehodnina) • monopolno pristanišče za sol	trgovsko blago: • orožje • les za ladje • sol • sužnji	
promet		promet	
vrste: • plovba po morju in rekah (trgovina, vojaški, obrambni nameni) • promet po kopnem	pojavi: • pristanišča • plovila (galeje, šajke) • dajatve (prometna taksa, pobrežnina, prehodnina)	vrste: • plovba po morju in rekah • tovorjenje po kopnem (s konji)	
denarstvo		denarstvo	
omenjeno denarno poslovanje	pojav: • kovnice	omenjeno denarno poslovanje	pojav: • denarne obveznosti

ISTRIAN ECONOMY IN THE LIGHT OF THE PLACITUM OF RIZIANO

Darja MIHELIC

Scientific Research Centre of SASA, Milko Kos Historical Institute, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2

SUMMARY

The document on the assembly held in the year 804 in Riziano in Koper/Capodistria district presents a legal procedure of solving the relation between the representatives of Istrian towns and castles as representatives of the Istrian people on the one side, and the Grado patriarch, Istrian bishops and Franconian duke John on the other. It acquaints us with the then diplomacy, with Istrian antique town settlements and their inhabitants, with the advancing of the Franconian system of seigniories into Istria, with the settlement of Slavs on the suburbia grounds, etc. The written record is in Slovene historiography most frequently mentioned in connection with Slavic colonisation in the town hinterland. It is as well descriptive regarding Istrian economy.

*The information value of the document on the Placitum of Riziano for the Istrian economic history is best demonstrated by a comparison of information value of published classical historical written sources from the period from the years 500 to 1200, thus from the time of approximately 300 years before and 400 years after the occurrence of the Riziano record. Two publications of sources were used for the research: Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I–IV*, Ljubljana 1902–1915, and the new edition: Pietro Kandler, *Codice diplomatico Istriano I–II*, Trieste 1986.*

The intention of the published records was not to depict Istrian economy; notwithstanding we find in them fragments that mention hunting, fishing, salt works, various agricultural areas and plants. The uncultivated land was meadows, pastures, forests and wastelands where various livestock pastured. Duty in wax hints to the existence of beekeeping. Istria was familiar with non-agricultural activities as well: of crafts, mills and building craft are mentioned. Catering trade was also known. Despite regression in the Early Middle Ages, trading did not die away; mentioned are tolls, stallages, trade and traffic fees, bank and coast fees, and transition fees in ports and along rivers. Mentioning of markets, shops and right of coinage indicate successful trading and financial businesses. Istria was maintaining naval connections with the other coast of the Adriatic. In 1182, Koper obtained from Venice the right of monopolistic port for salt between Grado and Pula/Pola.

We compared these mosaic data on Istrian economy, which we selected from a collection of over one hundred earlier and later records, with those the note on the Rižan assembly mentions. It has proven the Riziano document contains the majority of data from compared records, and in spots upgrades them. There is no mentioning

of hunting, salt works, catering and trade in it; yet it supplements the compared records with mentioning of some concrete ways of land cultivation, some domestic animals (dogs), olive presses, lime burning, making bricks. Instructive is the information on church tithes that the Istrian townspeople were to deliver to the new Slavic colonists in the town hinterland. Namely, it answers the question how the colonists could have survived in the first years of settlement before the land they had cleared, cropped.

Key words: history of economic, written sources, Placitum of Riziano, etnogenesis, Istria, middle ages

VIRI IN LITERATURA

- Benussi, B. (1891):** Privilegio Eufrasiano. AMSI, 8. Parenzo, 49–86.
- CDI – Kandler, P. (sinne anno):** Codice diplomatico Istriano. Trieste, 1986 (ponatis).
- Cessi, R. (1942):** Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille. Padova, I, 60–67.
- De Franceschi, C. (1924):** Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano I. (1062–1300). AMSI, 36. Parenzo.
- Gradivo I–IV (1902–1015):** Kos, F.: Gradivo I (l. 501–800), Ljubljana 1902; II (l. 801–1000), Ljubljana 1906; III (l. 1001–1100), Ljubljana 1911; IV (1101–1200), Ljubljana 1915.
- Krahwinkler, H. (2004a):** Placitum Rizianense, Rižanski zbor, Das Placitum von Riziano, Placito di Risano. Transcriptio et editio. Glasnik ZRS Koper, 9, 2004, 6. Koper, 65–104.
- Krahwinkler, H. (2004b):** ... in loco qui dicitur Riziano ..., Zbor v Rižani pri Koprju leta 804, Die Versammlung in Rižana/Risano bei Koper/Capodistria im Jahre 804. Knjižnica Annales 40, Znanstveno-raziskovalno središče – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Manaresi, C. (1955):** I Placiti del "Regnum Italiae". Fonti per la storia d'Italia, n. 92. Roma, 48–56.
- MGH (1978):** Heinrici IV. diplomata., ed. D. v. Gladiss, Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum et imperatorum Germaniae VI/1. Hannover.
- Mihelič, D. (2000):** Beseda proti predmetu. Argo, 43, št. 1. Ljubljana, 40–46.
- Minotto, A. S. (1891):** Documenta ad Forumjulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia. AMSI, 8. Parenzo.
- Petranović, A., Margetić, A. (1983–1984):** Il Placito del Risano. Atti – Centro di ricerche storiche Rovigno, 14. Rovigno, 55–75.
- Petranović, A., Margetić, A. (1989):** Il Placito del Risano. Koper med Rimom in Benetkami, Capodistria tra Roma e Venezia, Prispjevki k zgodovini Kopra, Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana – Koper, 81–86.

- Rižanski zbor (1989):** Koper med Rimom in Benetkami, Capodistria tra Roma e Venezia, Priskevki k zgodovini Kopra, Contributi per la storia di Capodistria. Ljubljana–Koper, 86–88.
- Schumi, F. (1882/3):** Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, I. 777–1200. Laibach.
- Udina, R. (1932):** Il Placito del Risano. Archeografo Triestino, 17 (3. v.) oz. 45. Trieste, 61–82.